

E. ABMA

EN

J. E. MONTGOMERY

WONING, DORP EN DORPSGEMEENSCHAP
IN DE
NOORDOOSTPOLDER

(THE EMERGING COMMUNITY IN A NEWLY RECLAIMED AREA)

A SUMMARY IN ENGLISH

BULLETIN NO. 16
AFDELING SOCIOLOGIE EN SOCIOGRAFIE VAN DE LANDBOUWHOGESCHOOL
WAGENINGEN

1 9 5 9

Eerder verschenen:

- No. 1. E. W. Hofstee - Sociologische aspecten van de landbouwvoorlichting, 1953 *).
- No. 2. E. Abma - Boer en standsorganisatie, een regionaal-quantitatieve analyse, 1955 *).
- No. 3. A. J. Wichers - De beoefening van de bloemisterijen groente-teelt te Beesd, 1957 *).
- No. 4. E. Abma - Boer en coöperatie in Nederland, deel 1, De coöperatieve gezindheid, 1956.
- No. 5. A. W. van den Ban - Enkele kenmerken en eigenschappen van de vooruitstrevende boeren, I, 1956 *).
- No. 6. A. W. van den Ban - Boer en landbouwonderwijs, De landbouwkundige ontwikkeling van de Nederlandse boeren, 1957 *).
- No. 7. J. D. Dorgelo - Onderzoek naar de activiteit van de leden van de Gelderse Maatschappij van Landbouw, 1957 *).
- No. 8. N. A. Tonckens en E. Abma - Verdwijnende dorpen op het Groninger Hogeland, 1957 *).
- No. 9. A. W. van den Ban - Regionale verschillen in de toepassing van enkele landbouwmethoden, 1958.
- No. 10. A. W. van den Ban - Enkele kenmerken en eigenschappen van de vooruitstrevende boeren, II, 1958.
- No. 11. A. J. Wichers - De evaluatie van een voorlichtingscampagne in de Betuwe, 1958.
- No. 12. E. Abma - Boer en Coöperatie, deel 2, Coöperatieve en niet-coöperatieve boeren, 1958.
- No. 13. A. J. Wichers - Voorkeuren voor Voorlichting. (Verslag van een onderzoek naar de voorlichtingspatronen voor tuinbouwbedrijf en huishouden in De Streek), 1959.
- No. 14. J. H. W. Lijfering - Omvang van de agrarische beroepsbevolking in de 20e eeuw, in het bijzonder in de periode 1947 - 1956, 1959.
- No. 15. S. van Veen en A. J. Wichers - Het gardeniersprobleem in de kleibouwtreek van Friesland, 1959.

Bulletins zijn, zolang de voorraad strekt, verkrijgbaar bij de afdeling Sociologie en Sociografie, Heerenstraat 25, Wageningen.

*) Niet meer voorradig.

VOORWOORD

De gemeenschapsvorming van de kolonisten in de IJsselmeerpolders is voor de planologen een punt van aanhoudende zorg, voor de sociologen een steeds boeiend object van onderzoek. Het onderzoek van de sociologen kan de planologen een grondslag leveren voor betere planning in de toekomst. Dikwijls echter wordt door de sociologen veel werk gedaan zonder dat tenslotte de resultaten van hun onderzoek in bredere kring bekend worden. Waar dit veelal het gevolg is van de moeilijkheid om de middelen en de geschikte vorm van publikatie te vinden, verheugt het mij bijzonder dat wij door de financiële medewerking van de Landbouwhogeschool en de Directie van de Wieringermeer in staat zijn de resultaten te publiceren van een onderzoek dat, hoe voorlopig de conclusies ook mogen zijn, toch m. i. de aandacht van de planologen verdient.

Het onderzoek werd in eerste instantie opgezet door Professor James E. Montgomery, van september 1956 tot januari 1957 als gasthoogleraar aan mijn afdeling verbonden, en diende enerzijds om hem gegevens te verschaffen over zijn terrein van specialisatie, de "sociology of housing", anderzijds om een praktische oefening te zijn bij het door hem gegeven college over de methodiek van het sociale onderzoek. Ruim 20 studenten alsmede een aantal medewerkers van mijn afdeling fungeerden als interviewer.

Veel medewerking heeft Professor Montgomery ondervonden van de heer A. K. Constandse, sociograaf bij de Directie van de Wieringermeer. Mijn medewerker, de heer Abma, assisteerde Professor Montgomery bij de voorbereiding van het onderzoek, droeg na diens vertrek zorg voor de uitwerking van de enquête en stelde dit verslag op, daarbij wel afwijkend van de oorspronkelijke probleemstelling.

Een woord van hartelijke dank wil ik tenslotte richten tot de geënquêteerde vrouwen van boeren en landarbeiders in Ens, die, hoevele malen zij waarschijnlijk al geënquêteerd zijn, gaarne bereid bleken ook onze vragen te beantwoorden.

Prof. Dr E. W. Hofstee

INHOUD

INLEIDING	7
HOOFDSTUK I De woning	10
HOOFDSTUK II Het dorp	13
HOOFDSTUK III De dorpsgemeenschap	19
SAMENVATTING	37
SUMMARY	39
BIJLAGE I Vragenlijst	43
BIJLAGE II Een vijftal woningtypen	45

INLEIDING

De studie van Ter Veen over de kolonisatie van de Haarlemmermeerpolder in het midden van de vorige eeuw heeft duidelijk aan het licht gesteld, hoeveel moeilijkheden, ellende en bittere teleurstelling het gevolg waren van landaanwinning zonder voortgezette overheidszorg na de eigenlijke drooglegging van de Haarlemmermeer. Bij de landaanwinning in de voormalige Zuiderzee heeft men dan ook van den beginne af gestreefd naar het scheppen van zo gunstig mogelijke omstandigheden voor de vestiging van kolonisten. Daarbij werd niet alleen aandacht geschonken aan het cultuurrijp maken van de grond, de aanleg van wegen, vaarten en tochten, de bouw van boerderijen en dorpen, maartevens heeft men door allerlei maatregelen getracht het aanpassingsproces van de kolonisten aan de nieuwe omgeving te bevorderen. Als voorbeelden van dergelijke maatregelen kunnen genoemd worden de ligging van de grote en kleine bedrijven ten opzichte van de dorpskern, de groepering van de boerderijen, de ligging van de landarbeiderswoningen enz.

Niettemin heeft de planoloog, waar hij trachtte de sociale omstandigheden te beïnvloeden, ondanks veel vooronderzoek veel moeten gissen, moeten werken met Fingerspitzengefühl, en twijfelt niemand aan de noodzaak van voortgezet onderzoek. De Directie van de Wieringermeer heeft daarvoor een speciale afdeling, maar ook andere instanties geven voortdurend blijk van hun belangstelling in de problemen die zich in de nieuwe polders voordoen. Van sociologische zijde is reeds menige enquête gehouden die de wording van de nieuwe gemeenschap tot object had.

Ook ons onderzoek richt zich vooral op de gemeenschapsvorming, in het bijzonder op de vorming van de dorpsgemeenschap. De oorspronkelijke opzet was veel beperkter en betrof voornamelijk de woningsituatie van de polderbevolking en het effect hiervan op de dorpsamenleving, maar de verscheidenheid van vragen in de enquête maakte het mogelijk de vragenlijst volgens een andere probleemstelling uit te werken, zij het dan dat het gemis van bepaalde vragen in het kader van de gewijzigde probleemstelling wel werd gevoeld.

De probleemstelling volgens welke het bijgaande rapport is opgebouwd, kan als volgt worden geformuleerd: *Welke invloed hebben woning en dorp op de identificatie van de bevolking met de dorpsgemeenschap.*

Deze formulering vereist nadere toelichting. Bij de inrichting van de polders wordt er naar gestreefd de omstandigheden voor een vlotte aanpassing en het ontstaan van een nieuwe samenleving zo gunstig mogelijk te maken. Vooral in de tegenwoordige tijd behoeft het nauwelijks betoog dat een goede woning, zeker voor

Hoofdstuk I

DE WONING

In het algemeen kan men zeggen dat de bewoners van Ens tevreden of zeer tevreden zijn met hun woning (81%). Dit geldt zowel voor de boeren als voor de landarbeiders, het geldt ook zowel voor de respondenten die niet als die wel voordat ze in de polder kwamen al een woning hadden gehad. Er zijn maar weinigen die zich werkelijk ontevreden noemen; dit zijn dan steeds mensen die op het oude land al een, blijkbaar betere woning hadden. (Zie Tabel 1).

Tabel 1.
Tevredenheid met de woning, in perc. per groep.

tevredenheid	alle resp.	boeren	land- arb.	woning op oude land	
				niet	wel
zeer tevreden	34	27	48	32	37
tevreden	47	49	43	52	40
matig tevreden	14	18	7	12	16
ontevreden	3	4	2	-	7
geen oordeel	3	3	-	3	-
totaal	100	100	100	100	100
totaal abs.	122	78	44	65	57

Wel blijkt uit deze tabel dat de landarbeiders in sterker mate tevreden zijn dan de andere categorieën. Verbazen kan dit niet, wanneer men denkt aan de vaak slechte woningtoestanden van landarbeiders op het oude land.

De vragen 11 en 17 uit de vragenlijst (zie Bijlage I) stelden ons in staat te beoordelen in welke mate diegenen die al op het oude land een woning hadden, er met hun nieuwe woning op vooruit waren gegaan. Een vergelijking van de woningen in 26 onderdelen leerde dat men gemiddeld genomen op 12 onderdelen er op vooruit was gegaan, op 10 onderdelen er ongeveer gelijk voor stond en slechts op 4 onderdelen er op achteruit was gegaan.

De vooruitgang voor de huisvrouw kan ook nog als volgt worden geïllustreerd. Van de boerinnen die voordat ze in de huidige woning kwamen, al een huishouding voerden, kookte vroeger 61% modern (electrisch, gas, modern kolenfornuis), thans 100%. Voor de landarbeidersvrouwen steeg dit percentage van 35% tot 85%. Wat het aantal slaapkamers betreft is 78% van de boerinnen en 90% van de landarbeidersvrouwen er op vooruitgegaan. Voor de boerinnen steeg het gemiddeld aantal slaapkamers van 2.0 naar 3.6, voor de landarbeidersvrouwen van 1.3 naar 4.0.

De vooruitgang in het aantal slaapkamers vertoont bovendien een zeer duidelijke correlatie met de mate van tevredenheid over

de polderwoning in zijn geheel. Van de zeer tevreden was 95% er in aantal slaapkamers op vooruitgegaan, van de tevreden 80%, van de matig of ontevreden 50%.

Toch wil dit nog niet zeggen dat allen nu tevreden zijn met het aantal slaapkamers. Van de boerinnen is 20% matig tevreden en 35% ontevreden over het aantal. Ook al liggen voor de landarbeidersvrouwen deze cijfers lager (resp. 21% en 7%), er blijken toch nog kolonisten te zijn die meer slaapruijnte wensen. Dat de ruimte niet overmatig is blijkt ook wel uit de antwoorden op de vraag of als er in het huis een groter gezin zou wonen, de ruimte nog voldoende zou zijn. Van de pachters meent 61% dat dit niet het geval zou zijn, van de landarbeiders 32%. Dat dit niet louter een oordeel is, voortvloeiend uit geringe inschikkelijkheid, blijkt uit het gemiddeld kindertal dat voor degenen voor wie het huis bij gezinsuitbreiding te klein zou worden, boven het gemiddelde ligt: voor de pachters 4.5 tegen gemiddeld 4.0, voor de landarbeiders 4.0 tegen gemiddeld 3.3.

Voorts bestaat er in de polders een grote behoefte aan logeergelegenheid. 92% zegt een logeerkamer nodig te hebben en gezien het vele aantal malen dat men inderdaad logees heeft, lijkt het zeker voor de eerste jaren geen onredelijke wens. Op het aantal malen dat men logees ontvangt komen we later terug.

Behalve het aantal slaapkamers en de logeerkamer is ook de woonkeuken een punt waarover een nadere vraag is gesteld. 72 van de 122 respondenten geven de voorkeur aan een woonkeuken boven een kleine keuken, d.i. 58%. Voor boerinnen en landarbeidersvrouwen zijn deze percentages resp. 46 en 82. De arbeiders hebben dus een zeer sterke voorkeur voor de woonkeuken, maar onder de boeren bestaat er toch ook een sterke belangstelling voor. Een verband tussen de voorkeur voor een woonkeuken en het kindertal is niet aantoonbaar. De boeren met voorkeur voor een woonkeuken hebben gemiddeld genomen zelfs iets kleinere gezinnen dan de boeren die liever geen woonkeuken hebben. Bij de landarbeiders hebben degenen met een voorkeur voor de woonkeuken wel iets grotere gezinnen, maar betrouwbaar is het verschil geenszins. Ook een verband met de situatie op het oude land was niet aanwezig. Terwijl van alle respondenten die vroeger een woning op het oude land hadden 59% voorkeur voor een woonkeuken heeft, bedraagt dit percentage voor degenen die op het oude land een woonkeuken hadden 61%, hetgeen praktisch geen verschil uitmaakt.

Tenslotte noemen wij nog van 14 gespecificeerde onderdelen van de woning waarover naar de tevredenheid is gevraagd (Vraag 11), die welke nog aanzienlijk te wensen overlaten.

Op drie punten kan men zeggen dat de voorzieningen nog te wensen overlaten: de ruimte om 's winters de was te drogen, het kolenhok en het fietsenschuurtje. Merkwaardigerwijze klagen de boeren meer over de bergruimte voor fietsen dan de landarbeiders. Trouwens, in overeenstemming met wat wij in het begin al meldden blijkt de grotere tevredenheid van de arbeiders met hun woning uit het feit dat zij in het algemeen op de genoemde punten

Tabel 2.

Mate van tevredenheid over 14 nader gespecificeerde onderdelen van de woning, in perc. van het totaal aantal respondenten.

onderdeel	ontevreden	matig tevreden	tevreden	Totaal
wasdroogruimte 's winters	56	22	22	100
bewaaruimte brandstof	47	18	35	100
bergruimte voor fietsen	43	21	36	100
aantal vaste kasten	28	16	56	100
aantal slaapkamers	25	20	55	100
inrichting/grootte huisk.	25	20	55	100
kinder-speel/studeerruimte	23	32	45	100
grootte van de keuken	22	20	58	100
bergruimte koffers etc.	15	15	70	100
wasgelegenheid 's winters	14	16	70	100
grootte van de slaapkamers	10	25	65	100
bergruimte keuken	3	23	74	100
ruimte voor weck en voorraden	5	13	82	100
aantal schoorsteenaansluitingen	3	13	84	100

een lager ontevredenheidspercentage vertoonden dan de boeren. Slechts wat de grootte van de keuken betreft, de ruimte om de was te doen en de gelegenheid voor de kinderen om binnenshuis te spelen en te studeren zijn zij vaker ontevreden en minder vaak tevreden dan de boeren. De boeren daarentegen tonen zich vaker ontevreden over aantal en grootte van de slaapkamers en over de grootte en inrichting van de huiskamer. Voor beide groepen is echter de winterdroogruimte voor de was en de bergplaats voor de kolenvoorraad het grootste probleem.

Het zou onjuist zijn thans te menen dat er behalve de in de vragenlijst expliciet genoemde onderdelen, geen wensen meer zouden bestaan. Op de vrije vraag wat men aan de woning zou willen veranderen, werden vele en velerlei antwoorden gegeven, waarbij sommige respondenten zeer uitvoerig waren en niet alleen allerlei ideeën hadden, maar ook veranderingen hadden aangebracht. Soms betrof het kleinigheden, soms ook becriteerde men essentiële onderdelen van de totale inrichting van het huis. Om een idee te geven van de aard van de klachten wordt in Bijlage II een overzicht gegeven van de meest voorkomende klachten ten aanzien van een vijftal types van woningen.

Hoofdstuk II

HET DORP

Om de waardering voor het dorp enigszins te meten stelden we de rechtstreekse vraag of men Ens als woonplaats al dan niet prettig vond. In Tabel 3 volgt de uitkomst.

Tabel 3.
Waardering van de woonplaats, in perc. per groep.

	alle resp.	boeren	land- arb.	woning op oude land	
				niet	wel
prettig	42	40	46	35	46
gaat wel	30	31	27	31	28
niet prettig	8	8	9	13	6
geen oordeel	20	21	18	21	20
totaal	100	100	100	100	100
totaal abs.	122	78	44	65	57

Evenals ten aanzien van de woning is het percentage respondenten dat zich ongunstig uitlaat gering (8%). Anderzijds hebben velen zich nog geen oordeel gevormd (20%) of laten zich in neutrale zin uit (gaat wel: 30%). De verschillen tussen boerinnen en arbeidersvrouwen en tussen respondenten die wel en niet een woning op het oude land hadden zijn niet groot, al is het merkwaardig dat degenen die al op het oude land een woning hadden, iets meer waardering voor Ens als woonplaats schijnen te hebben.

Men dient echter met de interpretatie van de uitkomsten voorzichtig te zijn, omdat de formulering van de vraag niet bepaald scherp was. Het is moeilijk te zeggen wat de respondenten onder woonplaats hebben verstaan: bedoelden ze de dorpskern of het gehele dorpsgebied? Geëquôteerd werd namelijk de verspreid wonende bevolking. Ook de term prettig kan op meer manieren worden opgevat. Niettemin menen we uit het ontbreken van heftige reacties te mogen veronderstellen, dat, zeker als de herinnering en de binding aan het oude land vervagen, de waardering voor Ens als woonplaats aanzienlijk zal toenemen.

We beschikken echter nog over een mogelijkheid om het oordeel over Ens als woonplaats nader te concretiseren en wel door de vraag: als U een of meer veranderingen in het dorp zou kunnen aanbrengen, wat zou U dan anders willen doen? 43% bleef op deze vraag een antwoord schuldig. Van de antwoorden die gegeven werden hadden de meeste (45) betrekking op voorzieningen die men in Ens miste, indirect dus op de grootte van het dorp. Men wenste meer winkels, waarbij vooral de groenteboer expliciet werd ver-

meld, maar meestal was de wens naar grotere concurrentie het motief. Dan ging het niet meer om een uitbreiding van het aantal typen van winkels, maar om meer winkels van dezelfde branche. Andere wensen hadden betrekking op de aanleg van een zwembad of een dorps huis. De antwoorden die niet op de grootte van het dorp betrekking hadden, sloegen vooral op de esthetische vormgeving van het dorp of op de ligging van kerken of de loop van een weg. Tenslotte noemden 5 respondenten veranderingen die zowel op de grootte van het dorp als op andere facetten betrekking hadden.

Wanneer de veranderingen die men zou wensen aan te brengen in Ens, vooral betrekking hebben op een uitbreiding van het aantal voorzieningen, zou men mogen veronderstellen dat op de vraag hoe men oordeelt over de grootte van Ens, vele respondenten als hun mening zullen uitspreken dat Ens te klein is. Inderdaad blijken aanzienlijk meer respondenten te menen dat Ens eerder te klein dan te groot is, maar de meesten vinden toch dat Ens groot genoeg is of hebben geen oordeel.

Tabel 4.
Oordeel over de grootte van Ens, in perc. per groep.

oordeel	alle resp.	boeren	landarb.
te klein	16	15	18
groot genoeg	61	57	68
te groot	2	1	3
geen oordeel	21	27	11
totaal	100	100	100

Op grond van de aard van de veranderingen die men in Ens zou willen aanbrengen, hadden we echter een hoger percentage respondenten dat Ens te klein vindt verwacht, namelijk ongeveer 40%. Velen zien dus de door hen gewenste veranderingen niet als een functie van de grootte van het dorp.

Men dient echter wel te bedenken dat de keerzijde van grotere dorpen grotere afstanden zijn. Immers, ontwerpt men grotere dorpen, dan moet men minder dorpen bouwen, hetgeen er dus toe leidt dat de afstanden tussen de dorpen vergroot worden en vele boeren en landarbeiders verder van de dorpskern af komen te wonen. Geplaatst voor de keuze tussen het wonen dichterbij een kleiner dorp of verder van een groter dorp, antwoordden de meeste respondenten dat zij de voorkeur zouden geven aan het wonen dichterbij een kleiner dorp.

Tabel 5.
Voorkeur voor het wonen dichterbij een kleiner dorp of verder van een groter dorp, in perc. per groep.

keuze	alle resp.	boeren	landarb.
dichterbij een kleiner dorp	81	75	91
verder van een groter dorp	7	8	7
geen oordeel	12	17	2
totaal	100	100	100

In feite komen de wensen van de verspreid wonende bevolking neer op grotere dorpen én kleine, althans niet te grote afstanden. De mogelijkheid bestaat echter nog dat men de afstanden tot Ens nog niet bezwaarlijk acht, zodat een dorp als Ens nog wel enige schaalvergroting zou kunnen verdragen. Wij zullen daarom thans nagaan hoever de verspreide bevolking van Ens van de dorpskern af woont en hoe men deze afstanden beoordeelt.

In onze steekproef komen geen bewoners van de eigenlijke kern voor. Overigens is geënuquêteerd zowel dichtbij als op geruime afstand van de kern en wel zodanig dat alle categorieën representatief vertegenwoordigd zijn. Door het verkavelingsplan echter behoren de landarbeiders die buiten het dorp wonen, overwegend tot de verst weg wonende categorie. Dichtbij het dorp vinden we namelijk de kleinere bedrijven, terwijl de arbeiderswoningen, voor zover niet in de kern gebouwd, vooral gelegen zijn bij de verder weg liggende grotere bedrijven. Maar ook de kleinere bedrijven liggen toch nog altijd op minstens 0,8, in feite op minstens 1 km van de kern.

Tabel 6.
Afstand tussen kern en woning, in perc. per groep.

afstand	alle resp.	boeren <24 ha	boeren ≥24 ha	landarb.
1 - 3 km	21	32	24	7
3 - 5 km	54	50	53	61
5 km en verder	25	18	23	32
totaal	100	100	100	100

Van de totale verspreid wonende bevolking woont meer dandrie kwart op minstens 3 km van het dorp. De kleinere boerenverkeren in een iets gunstiger situatie, maar de arbeiders die niet in het dorp zelf wonen moeten in nog grotere getale een afstand van minstens 3 km overbruggen. Vergeleken met de toestand op het oude land is de schaalvergroting zeer in het oog lopend. Van degenen die op het oude land reeds een woning hadden woonde bijna de helft op minder dan 1 km van het dorp, terwijl nog niet een derde verder dan 3 km van een kern af woonde.

Afstand is echter een begrip dat met de tijd verandert; in de toekomst zal het overbruggen van enige kilometers steeds eenvoudiger worden. Reeds was telefoon aanwezig in alle boerderijen waar wij enuquêteerden, terwijl ook de motorisering zich aanzienlijk ontwikkeld heeft.

Tabel 7.
Gemotoriseerde vervoermiddelen, in perc. per groep.

soort voertuig	alle resp.	boeren < 24 ha	boeren ≥ 24 ha	landarb.
auto	40	48	79	2
motorfiets	6	9	-	9
bromfiets	15	11	3	27
zonder	38	32	18	62
totaal	100	100	100	100

Hoewel vooral onder de grotere boeren de bereikbaarheid van de dorpskern door het bezit van een motorvoertuig niet slecht lijkt, blijken nog vele landarbeiders het zelfs zonder bromfiets te moeten stellen.

De vraag hoe de afstand tot het dorp ervaren wordt is nog niet beantwoord. Tabel 8 licht ons hierover in.

Tabel 8.
Oordeel over de afstand tot de kern, in perc. per groep.

oordeel afstand	alle resp.	boeren	landarb.
te groot	37	23	61
niet te groot	57	70	34
geen oordeel	6	7	5
totaal	100	100	100

De meningen van boerinnen en landarbeidersvrouwen blijken hier sterk uiteen te lopen; van de landarbeidersvrouwen vindt 61% de afstand tot de kern te groot, van de boerinnen slechts 23%. Hiervoor zijn, naar het ons voorkomt, twee redenen doorslaggevend. De boerinnen beseffen zeer goed de voordelen van het wonen op het bedrijf voor hun echtgenoten, maar de landarbeidersvrouwen zullen liever hun man dagelijks naar het werk zien trekken dan dat zij zelf maar moeten zien hoe zij naar het dorp komen. Bovendien is voor de meeste arbeiders de afstand tot het dorp groter dan voor de boeren (tabel 6) en de motorisering geringer (tabel 7), zodat ook objectief bekeken de bezwaren van de afstand voor de landarbeidersvrouwen groter zijn dan voor de boerinnen. Dat met het toenemen van de afstand ook de bezwaren toenemen blijkt duidelijk uit tabel 9.

Een splitsing van de respondenten bij 4 km blijkt een groot verschil in beoordeling van de afstand op te leveren. Van degenen die binnen een straal van 4 km wonen blijkt 14%, overwegend arbeidersvrouwen, de afstand nog te groot te vinden; onder degenen die verder weg wonen, vindt 75% de afstand te groot. De arbeidersvrouwen zijn hierin vrijwel unaniem, maar ook de meerderheid der boerinnen beoordeelt de afstand als te groot. Een nadere

analyse leerde ons dat een meerderheid der arbeidersvrouwen bij 3,5 km, der boerinnen bij 4,5 de afstand als te groot ging beoordelen.

Tabel 9.

Oordeel over de afstand tot de kern, naar de afstand waarop men van de kern woont, in perc. per groep.

oordeel afstand	op minder dan 4 km			op 4 km of meer		
	alle resp.	boeren	land- arb.	alle resp.	boeren	land- arb.
te groot	14	6	33	75	60	95
niet te groot	80	90	57	18	28	5
geen oordeel	6	4	10	7	12	-
totaal	100	100	100	100	100	100
totaal abs.	77	53	24	45	25	20

Thans rest ons nog de vraag in hoeverre het oordeel over Ens als woonplaats wordt beïnvloed door de afstand waarop men van de kern woont, door het oordeel over deze afstand en over de grootte van het dorp, en door de wensen die men ten aanzien van het dorp heeft. In Tabel 10 worden de hierop betrekking hebbende gegevens vermeld.

Tabel 10.

Het verband tussen de waardering van Ens en enige factoren die dit oordeel zouden kunnen beïnvloeden.

Perc. respondenten dat:	waardering van Ens				
	prettig	matig	niet pr.	g. o.	totaal
op minder dan 4 km van Ens woont	39	26	10	25	100
op 4 km of meer van Ens woont	49	37	4	10	100
afstand tot Ens te groot vindt	42	26	6	16	100
afstand tot Ens niet te groot vindt	39	28	10	23	100
Ens te groot of te klein vindt	27	32	14	27	100
Ens juist van grootte vindt	54	30	7	9	100
wel veranderingen in Ens wenst	43	26	11	20	100
geen veranderingen wenst	40	35	4	21	100

Noch de respondenten die op minstens 4 km van Ens wonen noch zij die de afstand tot Ens te groot vinden waarderen Ens minder dan degenen die dichterbij wonen, resp. de afstand niet te groot vinden. Ook het verschil in waardering van Ens tussen hen die wel en die geen veranderingen in Ens zouden willen aanbrengen mag verwaarloosd worden. Slechts degenen die Ens hetzij te groot, hetzij te klein vinden beoordelen Ens als woonplaats duidelijk minder gunstig dan degenen die tevreden zijn over de grootte van Ens. We mogen hieruit echter niet de conclusie trekken dat de waardering van het dorp vooral afhangt van de waardering van

de grootte van het dorp. In een onderzoek dat enige jaren geleden in de Wieringermeer werd ingesteld vond Constandse symptomen die eerder tot de omgekeerde conclusie leiden: gevraagd naar hun mening over de meest gewenste dorpsgrootte kwamen zowel de bewoners van Middenmeer en Wieringerwerf als die van Slootdorp tot normen die typisch aan de eigen situatie waren ontleend ¹⁾. Daar Constandse in genoemd onderzoek meer tekenen van een sterk aanpassingsvermogen vond, dienen wij toch wel zeer voorzichtig te zijn met het aanvoeren van planologische maatregelen als verklaringsfactor voor de waardering van het dorp.

1) A. K. Constandse, Vormgeving en kolonisatie van de IJsselmeerpolders. Gest. nota, Directie van de Wieringermeer, 1957.

Hoofdstuk III

DE DORPSGEMEENSCHAP

In het voorgaande onderzochten we in hoeverre woning en dorp de goedkeuring konden wegdragen van de nieuwe bewoners in het gebied van de verspreide vestiging. Men bleek in het algemeen zeer tevreden met de woning te zijn en ook het dorp als zodanig te kunnen waarderen. Voegt men daar dan aan toe dat de bedrijven aan zeer hoge eisen voldoen, dan is de vele planologische arbeid, die het noodzakelijk complement is van de landaanwinning, niet zonder succes geweest.

Maar de ontwikkeling van een dorpsamenleving is niet een proces dat men door middel van planologische maatregelen geheel in de hand heeft. Veel hangt af van de wijze waarop tenslotte de kolonisten op hun mededorpsgenoten, op hun sociale omgeving reageren. Het bijeenbrengen van een aantal gezinnen in een nieuw gebied heeft niet automatisch de vorming van een dorpsgemeenschap tengevolge. De sociologische regel dat het geheel meer is dan de som van de samenstellende delen, gaat ook hier op. Het geheel, in ons geval de Enser dorpsamenleving, komt slechts geleidelijk tot stand. Blijvende relaties worden niet meteen gelegd, men dient eerst "het terrein te verkennen".

Wij hebben ons dan ook de vraag gesteld, in hoeverre de verspreid wonende Enser bevolking zich thans met het dorp Ens identificeert, zich Enser voelt, zich verbonden weet met de mededorpsgenoten. Wij gingen daarbij uit van het algemeen voorkomend verschijnsel van het lokale chauvinisme. Men voelt zich verbonden met de plaats waar men geboren en getogen is. Wie lange tijd in een plaats heeft gewoond, leeft mee met de grote gebeurtenissen, of het nu een kampioenschap van zijn favoriete club geldt of een bezoek van de koningin of het succes van een van de inwoners.

Om dit gevoel van verbondenheid met de nieuwe woonplaats te onderzoeken hebben wij de respondenten de vraag gesteld: "In hoeverre voelt U zich Enser?". De enquêteur lichtte de bedoeling van de vraag toe en de antwoorden werden gecategoriseerd: duidelijk verbonden, enigszins verbonden, niet verbonden, geen oordeel. In tabel 11 wordt een overzicht van de antwoorden gegeven.

Nog maar weinig respondenten voelen zich duidelijk verbonden met hun nieuwe woonplaats (21%); ongeveer een derde gedeelte voelt zich enigszins verbonden, maar nog meer respondenten voelen zich niet verbonden met Ens. Het aantal dat geen oordeel gaf is niet zeer groot, zeker niet wanneer wij het vergelijken met de antwoorden op de vraag of men Ens als woonplaats prettig vond. De verschillen tussen de onderscheiden categorieën zijn niet groot genoeg om er conclusies aan te verbinden.

Tabel 11.

Het gevoel van verbondenheid met Ens, in perc. per groep.

verbondenheid	alle resp.	boeren	land- arb.	woning op oude land	
				niet	wel
duidelijk	21	26	14	19	23
enigszins	33	27	43	34	32
niet	38	38	36	34	40
geen oordeel	8	9	7	13	5
totaal	100	100	100	100	100

De uitkomst behoeft geen verwondering te wekken. De meeste bewoners wonen nog maar een jaar of vijf in Ens; de eigenlijke dorpskom heeft zijn huidige gedaante nog korter; het plaatselijk leven heeft nauwelijks tijd gehad zich te ontwikkelen. Bovendien zijn de polderdorpen zonder historie. Men kan er het huis niet aanwijzen waarin men geboren is, het bedrijf waarop reeds vele voorvaderen hebben geboerd, het bankje waarop gevreeën werd.

Overigens gaven de antwoorden op de vraag wat men het moeilijkst had gevonden om, toen men naar de polder vertrok, op het oude land achter te moeten laten, niet de indruk dat de aanpassing aan het nieuwe land veel moeilijkheden heeft opgeleverd. 25% van de respondenten wist in het geheel niets te noemen, 53% noemde uitsluitend wat wij zouden willen noemen "sociale omstandigheden" zoals het achterlaten van vrienden en familie, het moeten missen van familiedagen, dorpsfeesten en de sfeer van het dorp.

Eenmaal in de polder gevestigd bleken er weinig omstandigheden waaraan men moeilijk kon wennen. 55% van de respondenten gaf ten antwoord dat er geen omstandigheden waren waaraan zij moeilijk hadden kunnen wennen. De overigen bleken voor het merendeel vooral weer moeilijkheden te hebben ondervonden in de sociale situatie.

Een vlotte aanpassing betekent echter niet dat de banden met het oude land verbroken worden. Er bleek een zeer intensief contact te bestaan met de familie op het oude land, terwijl velen nog een dagblad uit de streek van herkomst lazten. Achtereenvolgens zullen wij thans, voor zover dit uit de enquête is af te leiden, de nog bestaande bindingen met het oude land aangeven om daarna de relaties die in de polder tot stand komen, na te speuren.

Zeer opvallend is het grote aantal malen dat men familie van het oude land te logeren krijgt, terwijl ook het aantal keren dat men zelf voor een dag of langer naar familie op het oude land gaat, niet gering lijkt. In tabel 12 hebben wij de respondenten onderscheiden naar het aantal malen dat men, voor een dag of langer, naar familie op het oude land gaat, en naar het aantal malen dat men familie te logeren krijgt.

Tabel 12.

De geënquêteerden naar het aantal malen dat men jaarlijks op bezoek gaat naar of logees krijgt van familie op het oude land.

bezoek aan fam.	% resp.	logees van familie	% resp.
1 of 2 x per jaar	34	1 - 3 x per jaar	34
3 of 4 x per jaar	35	4 - 7 x per jaar	31
5 x of vaker	31	8 x of vaker	35
totaal	100	totaal	100

De categorie "0 x per jaar" ontbreekt, omdat iedereen minstens eenmaal per jaar familie op het oude land bezoekt en logees ontvangt. Ongeveer een derde van de respondenten gaat minstens 5-maal naar familie en krijgt minstens 8-maal logees. Dat men vaker bezoek ontvangt dan aflegt zal wel verklaard moeten worden uit de alom bestaande nieuwsgierigheid naar de polder.

Gemiddeld wordt 4,4 maal per jaar familie op het oude land bezocht en ontvangt men 6,2 maal logees. Zoals tabel 13 toont, liggen deze gemiddelden niet voor alle categorieën respondenten gelijk.

Tabel 13.

Het gemiddeld aantal jaarlijks afgelegde bezoeken aan familie op het oude land en het gemiddeld aantal malen per jaar dat men familie van het oude land te logeren heeft voor enige categorieën van respondenten.

groep	afgelegde bezoeken	ontvangen logees
alle respondenten	4.4	6.2
boeren	5.1	6.6
landarbeiders	2.9	5.5
resp. afkomstig uit:		
Groningen, Friesland,	4.8	6.0
Drente, Over., Gld.,	5.2	7.4
Utrecht, N-H., Z-H.,	5.1	7.1
Zeeland, N-Br., Limb.,	2.7	4.7
periode van huwelijkssluiting:		
vóór 1940	3.3	5.0
1940-1944	4.2	6.9
1945-1949	5.5	6.6
1950 of later	3.7	5.7

De boerengroep onderhoudt meer contact met de familie op het oude land dan de landarbeiders, maar het verschil zit hem vooral in het aantal afgelegde bezoeken. De boer immers kan, omdat hij zelfstandig is, er veel gemakkelijker een dag tussen uit dan de landarbeider en bovendien is voor hem het transportprobleem meestal minder groot. Naar streek van herkomst zijn het de drie zuidelijke provincies die de geringste contact-intensi-

teit vertonen, hetgeen gezien de grote afstand in de lijn der verwachting ligt. Dat Groningen en Friesland echter lager uit de bus komen dan Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland vloeit vooral voort uit het verschil in samenstelling van de beide kolonistengroepen: uit Groningen en Friesland komen meer landarbeiders dan uit het westen van het land.

Gezinnen die vóór 1940 gevormd zijn, onderhouden minder familiecontacten met het oude land dan de later tot stand gekomen gezinnen. De oorzaak hiervan is wellicht gelegen in het feit dat de familieleden waarmee in de eerste plaats het contact wordt onderhouden, te weten de ouders van de beide echtgenoten in vele gevallen niet meer in leven zijn. Ook degenen die in 1950 of later zijn getrouwd gaan niet zo vaak op bezoek bij familie op het oude land, omdat de aanwezigheid van zeer jonge kinderen hen minder mobiel maakt. Logerende familie ontvangen zij echter meer dan de oudste groep.

Behalve familie komen er ook andere logees, want het aantal malen dat men logees heeft ligt hoger dan het aantal malen dat men logerende familie heeft. Voor alle respondenten kwamen wij tot een jaarlijks gemiddelde van ± 9 malen logees, familie en niet-familie.

Het contact met het oude land bestaat echter niet alleen uit het onderhouden van persoonlijke verbindingen met vrienden en verwanten uit de streek van herkomst. De belangstelling voor het oude land uit zich ook in het feit dat vele respondenten nog zijn geabonneerd op een krant uit de streek van herkomst, nl. 41%. Merkwaardiger nog is dat het hier niet een twee of drie maal per week verschijnend streekblad betreft, maar op één uitzondering na een regionaal dagblad. Behalve de krant uit de streek van herkomst wordt echter in 9 van de 10 gevallen ook een blad uit de polder gelezen, meestal de twee maal per week verschijnende Noordoostpolder, niet zelden echter het polderdagblad Het Nieuwe Land, soms ook beide.

Een verschil bestaat er, wanneer we de krantenlezers vergelijken naar de duur van het huwelijk, die voor de lezers van uitsluitend een polderkrant 11.1 jaar bedraagt, voor de lezers van een krant van het oude land 13.6. Tabel 14 vormt een aanwijzing dat niet in de eerste plaats de duur van het verblijf in de nieuwe polder, maar de lengte van het verblijf op het oude land bepalend is voor de mate waarin men nog een krant van het oude land leest.

Tabel 14.

Percentage lezers van een krant uit de streek van herkomst naar de periode van huwelijkssluiting en de periode van vestiging.

per. v. huwelijkssluiting	perc.	periode v. vestiging	perc.
vóór 1940	56	vóór 1950	36
1940-1944	56	in 1950	50
1945-1949	28	in 1951	44
1950 en later	34	1952 en later	32
gemiddeld	41	gemiddeld	41

De respondenten die het langst gehuwd zijn, blijken het meest een krant uit de streek van herkomst te lezen. Een zo duidelijk verband is er niet te vinden met de periode van vestiging. Niettemin mag men toch op grond van het lage percentage lezers van een krant uit de streek van herkomst onder degenen die zich al vóór 1950 in de polder vestigden, wel veronderstellen dat op den duur ook degenen die het langst gehuwd zijn en het meest belang stellen in wat er op het oude land gebeurt, tenslotte hun abonnement op hun oude krant zullen opzeggen.

Een overgang van het oude naar het nieuwe land wordt gevormd door de in de polder wonende familieleden. Het is frapperend hoeveel respondenten familie in de polder hebben wonen, nl. 62%. In de meeste gevallen betrof het een broer of zuster van de man of vrouw (41%), soms een neef of een nicht (17%), zelden een achterneef of achternicht, oom of tante. Bovendien kwam het nogal eens voor dat een respondent meer dan één familielid in de polder had wonen. Van de Walcherse boeren, waarvan wij 16 vrouwen enquêteerden, hadden 10 een broer of zuster van de man of vrouw in de polder wonen, terwijl slechts 2 in het geheel geen familie in de polder hadden.

Om enig inzicht te krijgen in de contacten binnen de polder, en binnen Ens in het bijzonder, is aan de respondenten gevraagd drie families te noemen waarmee men het meeste contact onderhield. Omdat deze vraag van een intiem karakter is en een aantal enquêteurs op dit punt bescheiden was, verkregen wij van 14 respondenten op deze vraag geen antwoord. De 108 overige respondenten noemden 277 namen, in plaats van $108 \times 3 = 324$, of wel per respondent in plaats van 3 slechts 2,6 namen.

De bewerking die voor ons in dit verband de nuttigste bleek, was het nagaan van de woonplaats van de bevriende families. Wij onderscheidden: woonachtig aan dezelfde weg, woonachtig niet aan dezelfde weg, maar wel in Ens en tenslotte woonachtig buiten Ens.

Tabel 15.

Woonplaats van de meest bevriende families, in perc. per groep.

woonplaats	alle resp.	boeren	landarbeiders
aan dezelfde weg	54	57	49
elders in Ens	24	22	28
buiten Ens	22	21	23
totaal	100	100	100

Meer dan de helft van de "beste kennissen" woont aan dezelfde weg en nog eens een kwart in overig Ens. Zonder gegevens uit andere onderzoeken is door het ontbreken van een vergelijkingsmogelijkheid het taxeren van de betekenis van de cijfers moeilijk, maar het lijkt toch wel verantwoord te beweren dat de Enser dorpsgemeenschap op zeer bevredigende wijze voldoet aan

Het grote percentage "onbekend" wordt vooral veroorzaakt doordat in de mondelinge vragenlijst niet werd gevraagd wie de bezoekerrelatie was geweest, zodat vele enquêteurs volstaan hebben met de vermelding: bezoek gehad, bij kennissen geweest. Het gebruik van het woord "kennissen" houdt misschien in dat het dan niet de burenen waren, omdat men deze eerder met de term "burenen" aanduidt, dan met "kennissen". Maar nog is het zeer goed mogelijk dat deze kennissen wel in de "buurt" wonen. In de schriftelijke vragenlijst was het percentage "onbekend" lager, omdat de respondenten, meer in het concrete levende dan de sociale onderzoeker, de betrokkenen meestal met naam en toenaam aanduiden.

Letten wij thans op de gegevens uit tabel 18, dan blijkt dat 30 tot 54% van de bezoek-contacten zich in de "buurt" heeft afgespeeld, dat "elders in het dorp" of in de polder voor 10 tot 20% het terrein is van bezoekerrelaties, terwijl omstreeks 10% van de contacten zich tot buiten de polder uitstrekt. Als wij aannemen dat van de 32% "onbekend" een deel betrekking heeft op sociale relaties met buurt of burenen, dan spreekt duidelijk van hoe grote betekenis de nabijheid is voor de "visiting relations", zelfs in een tijd waarin de motorisering zo sterk ontwikkeld is.

In dit verband moet opgemerkt worden dat de grotere boeren, die voor het merendeel de beschikking hebben over een auto, sterker op de buurt zijn georiënteerd dan de kleinere boeren, waarvan de meerderheid geen auto heeft. Opmerkelijk is voorts dat de landarbeiders zo sterk op de buurt zijn georiënteerd, ofschoon een groot aantal van hun collega's in het dorp in de engere zin wonen.

Vervolgens willen wij, zuiver quantitatief, een indruk geven van het aantal visites en bezoeken. Hoewel door het ontbreken van vergelijkingsmogelijkheden een interpretatie moeilijk, zo niet onmogelijk is, leek het ons toch juist het verzamelde materiaal dan maar zonder commentaar te vermelden, omdat het wellicht voor volgend onderzoek als vergelijkingsbasis kan dienen.

Tabel 19.

Het aantal afgelegde of ontvangen visites in de week van 12 tot 19 november, per groep.

aantal	alle resp.	boeren <24 ha	boeren ≥24 ha	land- arb.
geen	36(30%)	19	8	9
1 of 2	70(57%)	21	20	29
3 of meer	16(13%)	4	6	6
totaal resp.	122(100%)	44	34	44
gem. per week	1,3	1,0	1,5	1,5

Over een periode van één week blijkt 30% van de respondenten in het geheel geen visites te hebben ontvangen of afgelegd. De

overige 70% echter hebben in die periode gemiddeld bijna twee visites afgelegd of ontvangen. Voor de gehele groep bedraagt dit gemiddelde 1.3.

76 van de 122 respondenten verstrekten ons ook een opgave over hun bezoekcontacten in de week van 19 tot 26 november. Voor deze groep berekenden wij voor de gehele veertiendaagse periode het gemiddeld aantal bezoekcontacten, dat precies het dubbele bleek te zijn van het aantal over één week, n.l. 2,6. Het percentage respondenten dat in twee weken geen bezoekcontacten had gehad, bleek ruim gehalveerd te zijn.

Tabel 20.

Het aantal afgelegde of ontvangen visites in de periode van 12 tot 26 november 1956, per groep.

aantal	alle resp.	boeren <24 ha	boeren ≥24 ha	land- arb.
geen	10(13%)	5	1	4
1 of 2	36(47%)	14	10	12
3 of meer	30(40%)	5	11	14
totaal resp.	76(100%)	24	22	30
gem. per 2 weken	2,6	1,9	3,3	2,7

Wat tenslotte nog in deze tabel opvalt is dat het de kleinere boeren zijn die het minst visites afleggen of ontvangen. Misschien moet dit verklaard worden uit het geringere aantal kennissen dat zij in de buurt hebben wonen (zie tabel 18).

Zoals in vele gevallen al niet bekend was waar de bezoekers woonden of waar de visites werden afgelegd, weten we meestal ook het beroep of de verwantschapsbetrekking van de bezoekrelaties niet. In een aantal gevallen bleek echter het beroep te verschillen: de grotere boeren vermeldden 11 visites aan of van arbeiders, de kleinere 3. De landarbeiders vermeldden 12 bezoeken van of aan boeren. Bovendien werden in totaal 14 bezoeken aan of van niet-agrariërs genoemd. Groot zijn deze aantallen echter niet en men mag wel aannemen dat de meeste bezoeken mensenbetreffen met hetzelfde beroep.

Op grond van het grote aantal respondenten dat familie in de polder bleek te hebben wonen, mocht worden verwacht dat dit in de bezoekrelaties tot uiting zou komen. Inderdaad ontvangen respondenten met familie in de polder ongeveer twee maal zoveel familiebezoek als de respondenten zonder familie in de polder, namelijk respectievelijk 24 en 12%. Gemiddeld echter maakten de familiebezoeken slechts 19% van alle bezoekcontacten in de betreffende twee weken uit. Bovendien ontvangen de respondenten met familie in de polder niet meer visites dan de respondenten zonder familie in de polder. Opmerkelijk was voorts dat de groep van kleinere boeren gemiddeld genomen het grootste percentage familievisites vertoont (30%).

Visites zijn niet de enige gelegenheden waarbij men sociale contacten kan onderhouden. Ook de kerkgang en het bezoeken van

vergaderingen, bijeenkomsten, filmavonden en dergelijke zijn hiertoe geschikte gelegenheden. Vaak gaat men gezamenlijk naar de kerk en niet zelden wordt na kerktijd de gelegenheid gevonden bij burens of kennissen een kopje koffie te gaan drinken. Op zondag 18 november bleek minstens 75% van de ondervraagde vrouwen naar de kerk te zijn geweest. Ongetwijfeld ligt dit percentage over twee weken genomen, aanzienlijk hoger en dient men in de gang naar en het terugkeren van de kerk een belangrijk middel tot sociaal contact te zien.

Sociale bijeenkomsten, waaronder wij hier verstaan al die gelegenheden voor sociaal contact die voortvloeien uit het bezoeken van vergaderingen en andere verenigingsactiviteiten, worden veel minder vaak bezocht. Uit tabel 21 blijkt dat het vooral de vrouwen van de grotere boeren zijn die nogal eens een vergadering of andere collectieve bijeenkomst bezoeken.

Tabel 21.

Het aantal bezochte vergaderingen en bijeenkomsten in de periode van 12 tot 26 november 1956, per groep.

aantal	alle resp.	boeren <24 ha	boeren ≥24 ha	land- arb.
0	34 (45%)	15	5	14
1 of 2	27 (35%)	6	10	11
3 of meer	15 (20%)	3	7	5
totaal	76(100%)	24	22	30
gem. per week	0,9	0,5	1,5	0,7

45% van alle geënquêteerde vrouwen tegen nog geen 25% van de vrouwen van grotere boeren bezocht in de betreffende twee-weekse periode geen enkele sociale bijeenkomst. Gemiddeld wordt nog niet één bijeenkomst per twee weken bezocht. Opvallend is ook hier weer dat de landarbeidersvrouwen een grotere sociale activiteit schijnen te ontplooiën dan de vrouwen van de kleinere boeren.

Het merendeel van de sociale bijeenkomsten vloeit voort uit het lidmaatschap van verenigingen. Het heeft daarom zeker zin hier een ogenblik wat meer aandacht aan te schenken. Voor de vrouwen komen in de eerste plaats de typische vrouwenverenigingen in aanmerking. Hiervan komen er 5 voor in Ens, te weten de Bond van Plattelandsvrouwen, de R.K. Vrouwengemeenschap, de Bond van Christen Boerinnen enz. en voorts de Gereformeerde Vrouwengemeenschap en de Hervormde Vrouwengemeenschap. 71 respondenten bleken van een van deze verenigingen lid te zijn, 6 van twee van deze. Het grootste aantal leden telde de R.K. Vrouwengemeenschap, het kleinste aantal de Hervormde Vrouwengemeenschap, resp. 32 en 7. Behalve de typische vrouwenverenigingen zijn er de verenigingen met een specifieke doelstelling, nl. de zang- en gymnastiekverenigingen, de kunstkring en nog een enkele andere vereniging. Slechts 20 van de respondenten waren

van 1 of 2 van deze verenigingen lid. Tabel 22 geeft een overzicht van het aantal leden van verenigingen en van het aantal lidmaatschappen van de geënquêteerde vrouwen.

Tabel 22.
Het aantal verenigingslidmaatschappen, per groep.

aantal lidm.	alg. vrouwenverenigingen				totaal verenigingen			
	alle resp.	boeren <24 ha	boeren ≥24 ha	land- arb.	alle resp.	boeren <24 ha	boeren ≥24 ha	land- arb.
0	45	17	6	22	40	16	4	20
1	71	27	22	22	61	26	16	19
2	6	0	6	0	16	2	9	5
3	0	0	0	0	5	0	5	0
totaal	122	44	34	44	122	44	34	44

Uit deze tabel blijkt in de eerste plaats dat de deelname aan het verenigingsleven in hoge mate beperkt is tot de typische vrouwenverenigingen. Vervolgens valt uit de tabel ook af te leiden dat het lidmaatschap van bijzondere verenigingen meestal samengaat met het lidmaatschap van een algemene vrouwenvereniging: van de 20 vrouwen die lid zijn van een bijzondere vereniging zijn er 15 tevens lid van een algemene vereniging.

Het is bekend dat vrouwen in het algemeen minder vaak lid zijn van verenigingen dan mannen. In Ens blijkt onder de verspreide bevolking nog altijd 1/3 van de getrouwde vrouwen van geen enkele vereniging lid te zijn. Vergeleken met de toestanden op het oude land is dit echter een laag percentage. Wel blijkt er een duidelijk verschil te bestaan tussen de grotere en kleinere boeren. Van de vrouwen van de grotere boeren is slechts 12% van geen enkele vereniging lid. In totaal zijn de vrouwen van de grotere boeren van 49 verenigingen lid, d. i. gemiddeld 1.4 lidmaatschap per hoofd. Van de vrouwen van de kleinere boeren is 36% bij geen enkele vereniging aangesloten en bedraagt het totaal aantal lidmaatschappen 30, d. i. 0.7 per hoofd. De landarbeidersvrouwen blijven hier met een totaal van 29 lidmaatschappen nauwelijks bij achter.

Het lijkt wel gerechtvaardigd om vooral door het contrast met de situatie op het oude land, te spreken van een bloeiend verenigingsleven en het lijkt wel waarschijnlijk dat deze verenigingsactiviteit gezien moet worden als een uitvloeisel van het zoeken naar sociaal contact, het leggen van nieuwe sociale bindingen. In eerste instantie is men echter geneigd te veronderstellen dat de ver van het dorp afwonende kolonisten geringere contactmogelijkheden hebben, omdat de verenigingsactiviteiten meestal gebonden zijn aan centraal gelegen lokaliteiten en de afstand dus een belangrijke factor wordt in de deelname aan het verenigingsleven. Wanneer wij echter een splitsing maken tussen de respondenten die op minder dan 4 km van het dorp wonen en de respondenten

die verder van de dorpskom afwonen, blijkt de afstand geen rol te spelen.

Tabel 23.

Het aantal verenigingslidmaatschappen onder respondenten die op minder, resp. meer dan 4 km van Ens wonen.

aantal lidm.	afstand tot de kern		alle resp.
	< 4 km	> 4 km	
0	39	22	33
1	43	62	50
2 en meer	18	16	17
totaal	100	100	100

In tabel 23 zijn alle beroepsgroepen samengenomen, maar ook wanneer wij een splitsing doorvoeren in grotere en kleinere boeren en landarbeiders, blijkt de afstand geen nadelige invloed op de deelname aan het verenigingsleven uit te oefenen. Om dit aan te tonen hebben wij in tabel 24 de respondenten enerzijds gesplitst naar beroepsgroep, anderzijds in een groep met een lage deelname aan het verenigingsleven tegenover een groep met een boven het gemiddelde liggende verenigingsdeelname om vervolgens de gemiddelde afstand waarop de onderscheiden groepen van het eigenlijke dorp wonen te berekenen.

Tabel 24.

De gemiddelde afstand in km waarop de respondenten met een hoge en een lage participatie aan het verenigingsleven, onderscheiden naar beroep, van het dorp wonen ¹⁾.

	lage participatie	hoge participatie
grotere boeren	3.3	3.5
kleinere boeren	2.6	3.3
landarbeiders	3.6	4.0
alle respondenten	3.2	3.6

Al kan men vanwege de betrekkelijk geringe omvang van de steekproef geen al te grote zekerheid aan deze uitkomsten toekennen, de veronderstelling als zou met toenemen van de afstand de deelname aan het verenigingsleven afnemen, wordt door ons onderzoek niet bevestigd.

Het is echter nog mogelijk dat het lid zijn van verenigingen niet, het werkelijk deelnemen aan de activiteiten van de verenigingen wel door de afstand wordt beïnvloed. Als dit zo is, zou het niet mogen verbazen, wanneer de verder weg wonende respondenten de geringere mogelijkheid om vergaderingen, lezingen en dergelijke bij te wonen zouden compenseren door vaker bezoeken af te leggen of te ontvangen. Uit de onderstaande tabel blijkt echter niet dat dit het geval is.

1) Tot de groep met hoge verenigingsparticipatie zijn gerekend de grotere boerinnen die van minstens 2, en de kleinere boerinnen en landarbeidersvrouwen die van minstens 1 vereniging lid zijn.

Tabel 25.

Het gemiddeld aantal afgelegde of ontvangen bezoeken en het gemiddeld aantal bijgewoonde vergaderingen etc. over 1, resp. 2 weken onder respondenten op meer en op minder dan 4 km van Ens wonende.

aard van de bijeenkomst	over 1 week		over 2 weken	
	<4 km	≥4 km	<4 km	≥4 km
visites	1.2	1.5	2.7	2.5
vergaderingen etc.	0.32	0.27	0.93	0.97

De verschillen zijn in de eerste plaats gering, maar bovendien liggen ze over een periode van twee weken anders dan over een periode van één week, zodat het onmogelijk is enige conclusie te trekken ten aanzien van de invloed van de afstand op de sociale participatie, de formele zowel als de informele. Wij zijn geneigd aan de afstand geen invloed toe te kennen, maar dit betekent geenszins dat bij een schaalvergroting de afstand niet een belangrijke invloed op de verschillende vormen van sociale participatie zou kunnen gaan uitoefenen¹⁾.

Het bijwonen van uitvoeringen van muziek-, zang-, gymnastiek-, en andere verenigingen alsmede het bezoeken van concerten, schouwburg en bioscoop is eveneens object van onderzoek geweest. Wij hebben namelijk de vraag gesteld, hoeveel malen per jaar men dergelijke uitvoeringen bezocht. Uitvoerig konden wij op dit onderwerp echter niet ingaan en zodoende kunnen wij niet meedelen, waar de bijgewoonde uitvoeringen plaats hadden noch of deze al dan niet voortvlceiden uit het lidmaatschap van verenigingen. Dit laatste is echter vaak het geval: ouders geven blijk van belangstelling voor de verenigingen van hun kinderen door de jaarlijkse manifestaties bij te wonen; sporadisch komt het voor dat men zelf lid is van een vereniging die een uitvoering geeft; wel echter is een aantal gezinnen lid van de Kunstkring, die regelmatig voor toneelvoorstellingen in de polder zorg draagt. Gemiddeld gaan de respondenten bijna 4x per jaar naar een uitvoering of voorstelling, waarin naar wij vermoeden de schouwburg en concertzaal slechts in bescheiden mate toe bijdragen. Naar de bioscoop gaan maar zeer weinig vrouwen. In de volgende staat wordt een overzicht gegeven van het gemiddeld aantal per jaar bijgewoonde voorstellingen.

Tabel 26.

Het gemiddeld aantal per jaar bijgewoonde uitvoeringen en voorstellingen, per groep.

	alle resp.	boeren <24 ha	boeren ≥24 ha	landarb.
uitvoeringen	3.7	3.0	6.0	2.4
bioscoop	0.5	0.2	1.2	0.2

1) Wij beschikken niet over gegevens waar de bezochte collectieve bijeenkomsten plaats vonden. Het is dus zeer goed mogelijk dat de verder van het dorp wonende vrouwen naar bijeenkomsten in andere dorpen zijn geweest. Voorts zij onderstreept, dat wanneer aan de afstand geen invloed op de sociale participatie wordt toegekend, dit alleen geldt voor de huidige verhoudingen in Ens.

In verband met onze probleemstelling is vooral van betekenis te weten in welke mate men zijn ontspanning in de polder, en in het bijzonder in Ens zoekt. In de vragenlijst werd echter alleen het bezoek aan concerten en schouwburg onderscheiden van het bijwonen van toneeluitvoeringen e.d. Wij hebben ze in tabel 26 meegeteld onder de uitvoeringen, omdat het niet zeker is dat aan alle respondenten het onderscheid voldoende duidelijk werd, maar de uitkomst geeft toch wel een indruk van de mate waarin schouwburg en concerten bezocht worden. Voor alle geënquêteerden kwamen wij op een gemiddelde van 0.6. Schouwburg- en concertbezoek ligt dus in de grootte-orde van het bioscoopbezoek en tegen één schouwburg- of concertbezoek gaat men 5-maal naar een uitvoering van waarschijnlijk lokaal karakter. Het bijwonen van plaatselijke uitvoeringen heeft dus verre de overhand. Het zijn voornamelijk de grotere boeren die ook naar schouwburg, concert of bioscoop gaan en minder aan lokale uitvoeringen zijn gebonden, alhoewel zij daar toch nog altijd vaker komen dan de kleinere boeren en de landarbeiders.

Wij zijn thans toe aan de vraag of er enig verband te vinden is tussen het gevoel van verbondenheid met Ens enerzijds en de verschillende hier onderzochte variabelen anderzijds. Wij zullen onze aandacht allereerst richten op de twee variabelen die onderwerp van afzonderlijke bespreking zijn geweest en die in sterke mate door de planologen beïnvloed worden, te weten de woning en het dorp. De mate van verbondenheid zal worden uitgedrukt in een score, verkregen door aan de antwoorden op de vraag of men zich Enser voelde een verschillende waarde toe te kennen. Een antwoord, gecodeerd als "duidelijk verbonden" kreeg een 1, "enigszins verbonden" een 2 en "niet verbonden" een 3. De respondenten die geen oordeel gaven bleven buiten beschouwing. De score kan dus variëren van 1 tot 3, waarbij een lagere waarde een grotere mate van verbondenheid betekent.

Tabel 27.

De score voor de verbondenheid met Ens naar de tevredenheid met de woning en het oordeel over Ens als woonplaats.

tevredenheid met woning	score	oordeel over Ens als woonplaats	score
zeer tevreden	2.11	prettig	1.80
tevreden	2.23	matig/niet prettig	2.49
matig/niet tevreden	2.17		

Een duidelijk verband tussen de identificatie met Ens en de tevredenheid met de woning is niet aanwezig. Een woning van behoorlijke kwaliteit kan men overal in de polder aantreffen, maar hij is nooit typisch voor een bepaald dorp. We moeten dus concluderen dat de waardering van de woning geen invloed uitoefent op de identificatie met het dorp, een conclusie die ook zonder onderzoek alleszins aannemelijk gemaakt kan worden.

Een zeer betrouwbaar verband daarentegen werd gevonden tussen de identificatie met Ens en de waardering van Ens als woon-

plaats. (Volgens de chi-kwadrat-toets bleek P kleiner dan 0.001 te zijn.) Men dient echter de waardering van en de identificatie met de woonplaats niet te verwarren. Men kan een woonplaats zeer goed als prettig beoordelen, zonder dat men er zich mee verbonden voelt. Vergelijking van de tabellen 3 en 11 leert ons dat het aantal respondenten dat Ens een prettige woonplaats vindt, aanzienlijk groter is dan het aantal dat zich met Ens verbonden voelt. Bovendien heeft een groot aantal geënquêteerden nog geen oordeel durven uitspreken. Voor de planoloog is de wetenschap dat de waardering van het dorp verband houdt met en invloed uitoefent op de identificatie met het dorp belangrijk, maar zijn interesse zal dan uiteraard uitgaan naar die eigenschappen van het dorp die aanleiding geven tot een grote waardering. De variabelen die wij met de waardering van Ens in verband brachten, bleken er weinig of geen samenhang mee te vertonen (tabel 10). Toch lijkt het wel waarschijnlijk dat de grootte van het dorp en de voorzieningen die het biedt, hierbij een rol spelen. Waarschijnlijk zijn het echter sociale factoren die een veel grotere invloed op de waardering van Ens als woonplaats en op de identificatie met het dorp hebben. De wegen en woningen, de dorpsgrootte en de voorzieningen die het dorp levert, vormen tenslotte het materiële kader, waarbinnen het maatschappelijk leven zich afspeelt en waarin het netwerk van sociale relaties de dorpsgemeenschap vormt. Wij dienen derhalve dit hoofdstuk te besluiten met het opsporen van verbanden tussen waardering van en identificatie met Ens enerzijds en sociale verhoudingen anderzijds.

In tabel 28 wordt voor de verschillende vormen van sociale participatie in hun verschillende intensiteit door middel van een score het verband met de beoordeling van Ens als woonplaats en de verbondenheid met Ens weergegeven. De score voor de beoordeling van Ens als woonplaats is op dezelfde wijze berekend als de score voor de mate van verbondenheid met Ens. Hoe lager de score dus, hoe hoger de waardering.

Tabel 28.

De scores voor de waardering van Ens als woonplaats en de verbondenheid met Ens onder een aantal categorieën van respondenten ¹⁾.

groep	waardering	verbondenheid
alle respondenten	1.58	2.18
resp. naar fam. contact oude land		
veel	1.59	2.18
weinig	1.57	2.18
resp. naar ab. krant oude land		
wel	1.53	2.17
niet	1.63	2.18
resp. naar familie in polder		
wel	1.61	2.32
niet	1.53	2.08
resp. naar bezoekcontact binnen de polder		
veel	1.30	1.85
weinig	1.71	2.35
resp. naar lidmaatschap verenigingen		
veel	1.52	2.18
weinig	1.65	2.18
resp. naar bezoek vergaderingen		
veel	1.33	2.00
weinig	1.71	2.27

De mate van contact met het oude land beïnvloedt de waardering van en verbondenheid met Ens niet of nauwelijks. Dit blijkt zowel uit de persoonlijke relaties (familiecontact) als uit de belangstelling voor de gebeurtenissen in de streek van herkomst (abonnement op een krant van het oude land). In het laatste geval is er zelfs enige aanwijzing dat de lezers van een krant uit de streek van herkomst Ens een prettiger woonplaats vinden dan degenen die andere kranten lezen.

Wanneer men echter familie in de polder heeft wonen, wanneer men m. a. w. een stukje van het sociale milieu van het oude land meeneemt naar de polder, oriënteert men zich minder op zijn dorp. Ens althans wordt door de respondenten met familie in de polder een minder prettige woonplaats gevonden en geeft hun minder aanleiding zich met Ens verbonden te voelen. Verondersteld mag worden dat de oorzaak hiervan gezocht moet worden, enerzijds in het feit dat men in de polder de familiebanden nauw aanhaalt, anderzijds dat de familie doorgaans niet in hetzelfde dorp woont. Niettemin is op dit terrein meer onderzoek nodig, omdat ook de Walcherse boeren een stuk sociaal milieu hebben meegenomen, terwijl zij zich juist wel in sterke mate met Ens verbonden voelen (zie tabel 12). Het feit dat de Walcherse respondenten zo geconcentreerd aan eenzelfde weg in Ens wonen, dient bij de beoordeling van hun gevoel van verbondenheid niet

1) Voor de mate van familiecontact is voor de boeren als grens gekozen 12 en meer of minder dan 12, voor de landarbeiders 8 en meer of minder dan 8. Voor de bezoekcontacten over een periode van twee weken is als grens voor de grotere boeren genomen: voor de grotere boeren en de landarbeiders 3 x en meer dan 3 x en voor de kleinere boeren 2 x en meer of minder dan 2 x. Voor het vergaderingsbezoek etc. is de grens voor alle groepen gelegd bij 1 x per twee weken en meer of 0 x.

over het hoofd gezien te worden, doch het is de vraag of het voldoende verklaring biedt.

In tegenstelling tot de persoonlijke contacten met het oude land vertoont de sociale participatie in de polder wel een verband met de waardering van en identificatie met Ens. De respondenten die in de twee weken tussen 12 en 26 november veel bezoeken hebben ontvangen of afgelegd en zij die een boven het gemiddelde liggend aantal vergaderingen of andere bijeenkomsten bijwoonden, vinden Ens een prettiger woonplaats en voelen zich meer met Ens verbonden dan degenen die minder in het sociale leven participeren. Opmerkelijk is dat het aantal verenigingslidmaatschappen weer vrijwel geen verband houdt met de verbondenheid met Ens, maar waarschijnlijk wel de mate waarin men actief aan het verenigingsleven deelneemt.

Om het verband tussen sociale participatie en identificatie te begrijpen, dient men zich te herinneren dat het normale sociale verkeer en in het bijzonder de bezoekerelaties, zich vooral binnen het dorpsgebied afspelen. Waar de vergaderingen en andere collectieve bijeenkomsten plaats vonden, konden wij uit de enquête niet nagaan, maar wel werd aannemelijk gemaakt dat het bijwonen van uitvoeringen vooral een plaatselijke aangelegenheid was. Het ligt nu voor de hand dat zij die in sterke mate opgaan in het plaatselijk leven en aan de uitingen daarvan deelnemen, zich in sterkere mate met Ens verbonden zullen voelen, omdat het hun geeft waar zij behoefte aan hebben.

Voor de planologen ligt hier het grote probleem, de voorwaarden te scheppen, waaronder de grootst mogelijke participatie van alle betrokkenen kan worden bevorderd. De wijze waarop men de boerderijen heeft gegroepeerd getuigt al van een open oog voor deze kwestie. Men zou echter ook kunnen denken aan het stichten van grotere dorpen. De verscheidenheid in godsdienstige overtuiging versmalt in alle polderdorpen de basis waarop het verenigingsleven rust. Wanneer de dorpen dan ook nog klein zijn, zal een aantal inwoners voor sommige activiteiten zich moeten associëren met inwoners van andere dorpen. Hoe groter echter de dorpen, hoe geringer hiertoe de noodzaak en dus hoe groter de kans op associatie met dorpsgenoten.

Men kan echter de dorpen niet onbeperkt vergroten. Eén van de beperkingen die aan de grootte van het dorp wordt gesteld, is de afstand tussen de dorpen. Weliswaar konden wij niet aantonen dat onder de huidige omstandigheden de sociale participatie van de verder weg wonende respondenten geringer was dan van de dichterbij wonende, maar tabel 29 toont wel een tendentie tot dalende identificatie met toenemende afstand van het dorp.

Tabel 29.

De score voor de waardering van Ens als woonplaats en de verbondenheid met Ens naar de afstand waarop de respondenten van Ens wonen.

	waardering	verbondenheid
bewoners op < 4 km	1.62	2.07
bewoners op ≥ 4 km	1.51	2.34

De hogere score voor de verbondenheid van de respondenten op minstens 4 kilometer van de kern (2.34) betekent een geringere identificatie met de Enser dorpsgemeenschap. Wel dient men te bedenken dat onder de verder weg wonenden meer grotere boeren en landarbeiders voorkomen, maar het houdt toch wel een waarschuwing in dat men de afstand niet te groot kan maken.

Er zijn ongetwijfeld meer mogelijkheden dan alleen de dorps-grootte om de sociale participatie en in het bijzonder het verenigingsleven te stimuleren. Wij denken hierbij in het bijzonder aan een dorps-huis dat waarschijnlijk beter dan een plaatselijk café de zo noodzakelijke vergaderruimte, vooral voor jeugd- en vrouwenverenigingen, kan bieden. Andere middelen om het verenigingsleven te stimuleren liggen vooral op het terrein van de subsidie-politiek en vallen dus buiten de zorg van de planoloog. Steeds zal men er echter op bedacht moeten zijn dat, als men de dorps-samenleving wil stimuleren, men zijn subsidiepolitiek mede zal moeten richten op de dorpen en niet alle aandacht mag wijden aan het regionale centrum.

SAMENVATTING

Uitgaande van de veronderstelling dat men bij de kolonisatie van de IJsselmeerpolders streeft naar de tot stand koming van dorpsgemeenschappen, hebben wij onderzocht welke factoren hierop invloed uitoefenen en in hoeverre planologische maatregelen bij het proces van gemeenschapsvorming een rol spelen. Daar de enquête gericht was tot de huisvrouwen onder de verspreide bevolking van Ens, zijn geen vragen gesteld over het bedrijf, wel over de woning en het dorp, als zijnde twee elementen die in hoge mate door de planologen worden beïnvloed.

Hoewel men in het algemeen zeer tevreden is met de woning, niet alleen wanneer de vraag naar de tevredenheid zonder meer wordt gesteld, maar ook wanneer men dit controleert op gespecificeerde onderdelen van de woning, blijkt er toch geen verband te bestaan tussen tevredenheid met de woning en identificatie met de dorpsgemeenschap. De woning - en dit geldt ook voor het bedrijf - is niet typisch voor een bepaald dorp, maar veeleer voor de polder als geheel. Tevredenheid met de woning kan stellig een belangrijke factor zijn in het aanpassingsproces aan de nieuwe omstandigheden in de polder, maar leidt niet tot een gevoel van verbondenheid met het dorp waarin men woont.

Veel directer is het verband tussen de waardering van het dorp als zodanig en de identificatie met het dorp. Ons onderzoek toont duidelijk aan dat dit verband bestaat, geeft echter geen uitsluitsel over de elementen die in de waardering van het dorp als woonplaats zijn opgenomen.

Als mogelijke elementen die de waardering van Ens als woonplaats zouden kunnen beïnvloeden onderzochten wij het oordeel over de grootte van Ens, de afstand waarop men van Ens af woonde, het oordeel over de afstand en het al of niet willen aanbrengen van veranderingen in het dorp. Geen van deze bleek echter van doorslaggevende invloed te zijn en zo kunnen wij slechts gissen naar andere factoren die wel een rol spelen bij de beoordeling van Ens als woonplaats. Vermoedelijk zijn de materiële voorzieningen die het dorp biedt van betekenis, maar nog belangrijker achten wij de mogelijkheden tot het aanknopen en onderhouden van sociale relaties.

Verschillende vormen van sociale relaties, van participatie in het sociale leven, blijken namelijk enigermate een aanwijzing te geven dat er een verband bestaat met de waardering van Ens als woonplaats, sterker echter nog met het gevoel van verbondenheid, van identificatie met Ens als dorpsamenleving. Dit geldt in het bijzonder voor de mate waarin men bezoeken ontvangt of aflegt en voor de mate waarin men vergaderingen en andere bijeenkomsten bijwoont. Op verschillende gronden menen wij aannemelijk te heb-

ben gemaakt dat deze sociale contacten vooral binnen het dorp liggen en dus contacten zijn met dorpsgenoten. Slaagt men er derhalve in de sociale participatie te stimuleren, dan zal dit de identificatie met de dorpsgemeenschap bevorderen.

In dit verband mag opgemerkt worden dat de mate van contact met de streek van herkomst geen aantoonbare invloed heeft op de waardering van Ens als woonplaats en op het gevoel van verbondenheid met Ens, zoals bleek uit de bezoeken aan of het logeren van familieleden en uit het lezen van een krant uit de streek van herkomst. Daarentegen identificeren degenen die familie in de polder hebben wonen alsook de pioniers zich minder met het dorp waarin ze wonen. Deze familie woont in veel gevallen niet in hetzelfde dorp; de pioniers hebben elders in de polder gewoond en veel van hun vrienden die zij in hun pionierstijd hebben gemaakt, wonen eveneens elders in de polder. Zij zullen niet minder tevreden zijn met hun woning, zich in hun oordeel over Ens als woonplaats niet ongunstiger uitlaten, maar voelen zich minder met Ens verbonden.

Dit betekent echter geenszins dat zij minder aan de nieuwe omstandigheden zouden zijn aangepast. Zeker de pioniers, maar ook de overige bevolking, zullen zich waarschijnlijk in sterke mate verbonden voelen met de polder als geheel, want onze polders zijn symbool van nationaal kunnen, en ervoor geselecteerd te zijn geeft zeker reden tot trots. Identificatie met de polder en met het dorp zijn echter verschillende zaken en het is de identificatie met de dorpsgemeenschap die wij hebben willen onderzoeken.

Het is echter de vraag of men door planologische maatregelen de sociale participatie en daarmee de identificatie met het dorp kan stimuleren. Elementair lijkt ons dat men streeft naar grote dorpen, omdat hierdoor de basis waarop een bloeiend verenigingsleven kan ontstaan, wordt verbreed en juist het verenigingsleven, wanneer het in de dorpen is geconcentreerd, vele mogelijkheden opent tot het aanknopen van sociale contacten. Een nadeel van grotere dorpen is echter dat de afstand waarop de verspreide bevolking aan de rand van het dorpsgebied van het dorp woont, wordt vergroot, terwijl in het algemeen de bevolking toch de voorkeur geeft aan het wonen dichtbij een kleiner dorp dan verder van een groter dorp. Deze voorkeur impliceert echter nog geen norm voor de meest wenselijke afstand en uit onze gegevens kregen wij de indruk dat een afstand van 4 tot 4,5 km tot de dorpskern onder de boerinnen niet op grote bezwaren stuit.

Ten besluite van dit onderzoek willen wij niet verhelten dat onze conclusies slechts een zeer voorlopig en soms zelfs tegenstrijdig karakter dragen. Bij een volgend onderzoek zal nader onderzocht moeten worden welke factoren de waardering van het dorp als woonplaats beïnvloeden, welke mogelijkheden er zijn de mate van identificatie nader aan te geven dan alleen door de vraag of men zich Enser voelt, terwijl nauwkeurig zal moeten worden vastgesteld, of de sociale contacten van de ondervraagde personen in de buurt, in het dorpsgebied of daarbuiten zijn gelegen.

SUMMARY

THE EMERGING COMMUNITY IN A NEWLY RECLAIMED AREA

Polders have been built in The Netherlands for more than three centuries, but only recently has the government been actively involved in the comprehensive reclamation of areas. In the case of the polders in the IJsselmeer, government authorities have provided the leadership for the layout of fields, the building of roads, canals, houses, villages, and the selection of colonists for the reclaimed lands.¹⁾ In order to assure both the economic and social success of polders, the Dutch Government has left few aspects of reclamation to chance.

The social life of a community, however, is a composite of interpersonal relations, a product of interacting individuals, living in a common area. Therefore, the social community cannot be planned in the sense that the physical aspects of a village or farm can be planned. Indeed, it develops spontaneously as a consequence of many, as yet unascertained, variables. Yet this social community does develop within the physical framework of farms, roads, canals, villages, et cetera, and the physical planning and policies of the government reclamation agencies most certainly affect the type of community life that emerges. For example, farm dwellings were laid out in such a manner that each family would have neighbors, and the smaller farmer operators were grouped together and not interspersed among larger ones. As a further example, the farmers of the smaller holdings were placed nearer the village center, and the larger farmers had their holdings at the outskirts of the village area. In these and other instances, it was the policy of the government to be reasonably sure that physical isolation would be relatively small and that social participation be nurtured.

In order to evaluate the success of the physical planning in the development of community life, we made a limited investigation, in 1956, of Ens, one of the ten villages in the Northeast Polder. The first colonists came to the village in 1950, and by the time the research was undertaken, almost 500 families lived in the village. Of these, about half resided in the village proper the other half in the surrounding area. In this study, we interviewed 122 wives of farm operators and farm laborers who lived in the open country part of the community of Ens.

1) See J. E. Montgomery and E. Abma, "Community Planning in The Netherlands", *Rural Sociology*, Vol. 24, 1959, pp. 11-20; and E. W. Hofstee, "The Zuider Zee Project", *Yearbook of Education*, 1954, pp. 292-298.

tion, both formal and informal, identified most strongly with Ens and appreciated it most as a community in which to live.

If subsequent research clearly supports these tentative conclusions, the task, then, of community and village planners would seem to be that of creating a physical setting that would foster social contacts which, in turn, are the first steps in the direction of social participation and, therefore, of community life.

Bijlage I

VRAGENLIJST

A. Inleidende vragen

1. Naam
2. Adres
3. Provincie en plaats van herkomst?
4. In welk jaar kwam U in de polder en in welk jaar in deze woning?
5. In welk jaar trouwde U?
6. Hoeveel personen wonen in dit huis?
7. Behoren zij allen tot het "gezin"? Zo neen, wie is/zijn dan die andere inwonende(n)?
- 8 en 9. Aantal zoons en dochters en de leeftijden
10. Als er in dit huis een groter gezin zou wonen, zou de ruimte dan voldoende zijn?

B. Huidige woning

11. We willen nu graag iets vernemen over deze woning. Van een aantal onderdelen zouden we graag willen weten hoe tevreden U er over bent en of U er op vooruit bent gegaan in vergelijking met Uw vorige woning?
(onderdelen vermeld in tabel 2, p. 12)
12. Over een aantal onderdelen was U niet zo tevreden. Kunt U aangeven om welke reden dit is?
13. Als U een of meer veranderingen in Uw huis zou mogen aanbrengen, wat zou U dan graag veranderen?
14. Als we nu nog eens de woning in zijn geheel bekijken, hoe tevreden bent U dan?
15. Over de keuken. Waaraan zou U de voorkeur geven: een grote keuken waar gegeten kan worden door het gezin of een kleine keuken en dan eten in de huiskamer?
16. Over een logeerkamer. Meent U er een nodig te hebben? Zo ja, hoeveel malen per jaar hebt U logees?

C. Vorige woning

17. Had Uw vorige woning en heeft Uw tegenwoordige: zolder, kelder, schuurtje, bijkeuken, woonkeuken, stromend water, watercloset, septic tank of aansluiting op riolering, w. c. buitenshuis, badkuip, douche, aansluiting op lichtnet.
18. Waarop kookte U vroeger? En tegenwoordig?
20. Op hoeveel verdiepingen woonde U in Uw vorige huis?
21. Hoeveel slaapkamers had U toen? en nu?
22. Waar werden de maaltijden gebruikt?
23. Waar werd 's winters de was gedaan?
24. Had U in Uw vorige woning inwoning of was U inwonend?

D. Huisvesting in het algemeen

25. Wij zouden graag willen weten hoe belangrijk U de woning vindt en willen U daarom vragen of U het met de onderstaande uitspraken al of niet eens bent:
 - a. ik heb liever een goed huis en geen auto dan een minder goed huis en wel een auto.
(en meer dergelijke vragen)

E. Het dorp

26. Hoeveel km woont U van het dorp?
27. Hoeveel km woonde U in Uw vorige woonplaats van het dorp? En woont U nu dichterbij of verder van Uw kerk, lagere school, middelbare school, markt, stad voor grotere inkoop, dokter, familie, beste vrienden dan vroeger?
28. Vindt U de afstand tot het dorp te groot?
29. Beschikt het gezin over auto, motorfiets, bromfiets, telefoon?
30. Wat vindt U van de grootte van het dorp? Indien te klein, waarom?
31. Waaraan zou U de voorkeur geven: te wonen verder van een groter dorp of dichterbij een kleiner dorp?
32. Als U in het dorp een of meer veranderingen zou kunnen aanbrengen, wat zou U dan anders willen doen?

33. Hoe vindt U Ens als woonplaats?
 34. In hoeverre voelt U zich "Enser"?

F. Sociale contacten

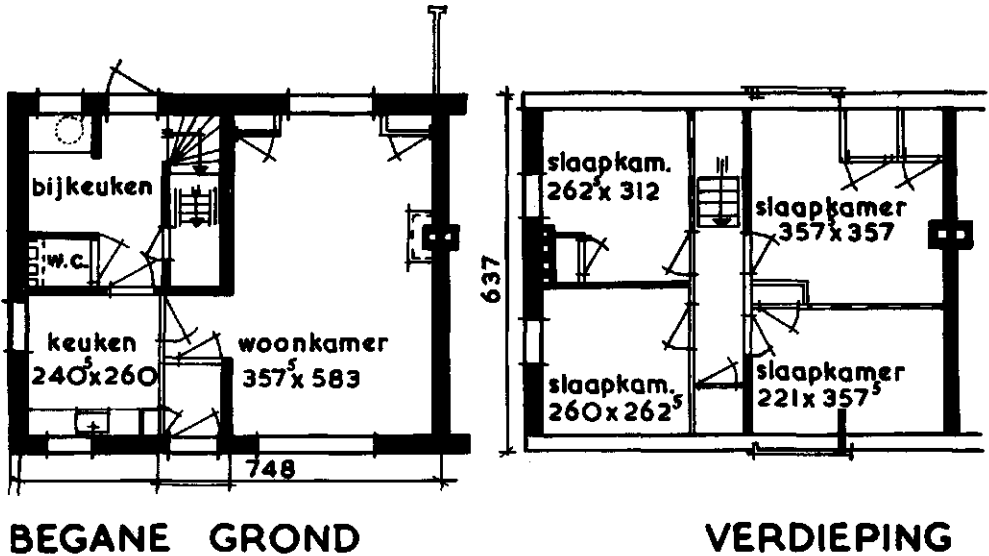
35. Van welke verenigingen bent U lid, en bent U een trouw lid van deze verenigingen?
 Bekleedt U in verenigingen of anderszins een functie?
 36. Zou U mij de namen enz. willen geven van de drie families waarmee U en Uw man het meest contact hebben?
 37. Wie beschouwt U in het dorp als de vrouw met de meeste invloed?
 38. Naar wie zou U gaan om raad inzake naaiwerk, kookrecepten, opvoeding en opleiding van de kinderen of het kopen van bovenkleding voor Uzelf?
 39. Hebt U familie in de polder wonen? Zo ja, verwantschap?
 Hoe vaak per jaar gaat U naar familie op het oude land?
 Hoe vaak per jaar komt familie van het oude land bij U logeren?
 40. Hoe vaak per jaar, per maand of per week komt U in of gaat U naar:
 Emmeloord, Zwolle, plaats van herkomst, uitvoeringen toneel, muziek, zang, gymnastiek e. d., concerten of schouwburg, bioscoop?
 41. Nu is hier een moeilijke vraag, maar misschien kunt U zich herinneren welke bezoeken U in de afgelopen week hebt afgelegd of ontvangen, naar welke lezingen, uitvoeringen of bijeenkomsten U bent geweest?
 42. Het kan natuurlijk zijn dat U in de afgelopen week toevallig veel of weinig contact hebt gehad met andere families, veel of weinig de deur bent uit geweest. Daarom hebben wij het plan opgevat om ook voor de komende week U te vragen, welke contacten U hebt gehad. Zou U ons het plezier willen doen voor deze week dit papier in te willen vullen en het ons dan in deze envelop volgende week maandag terug te willen sturen?
 43. Wij hebben zoveel gevraagd over persoonlijke contacten, omdat het vaak niet eenvoudig is om in zo'n heel nieuwe omgeving te wennen. Wat vond U eigenlijk het moeilijkst om achter te laten in Uw plaats van herkomst: woning, school, familie, vrienden en kennissen, kerk, de jaarlijkse bijzondere dagen, anderszins?
 En waren er ook dingen in de nieuwe omgeving waaraan U moeilijk kon wennen?
 44. Overkomt het U nog wel eens dat U over "thuis" spreekt en dat U dan de plaats van herkomst op het oude land bedoelt?

G. Overige vragen

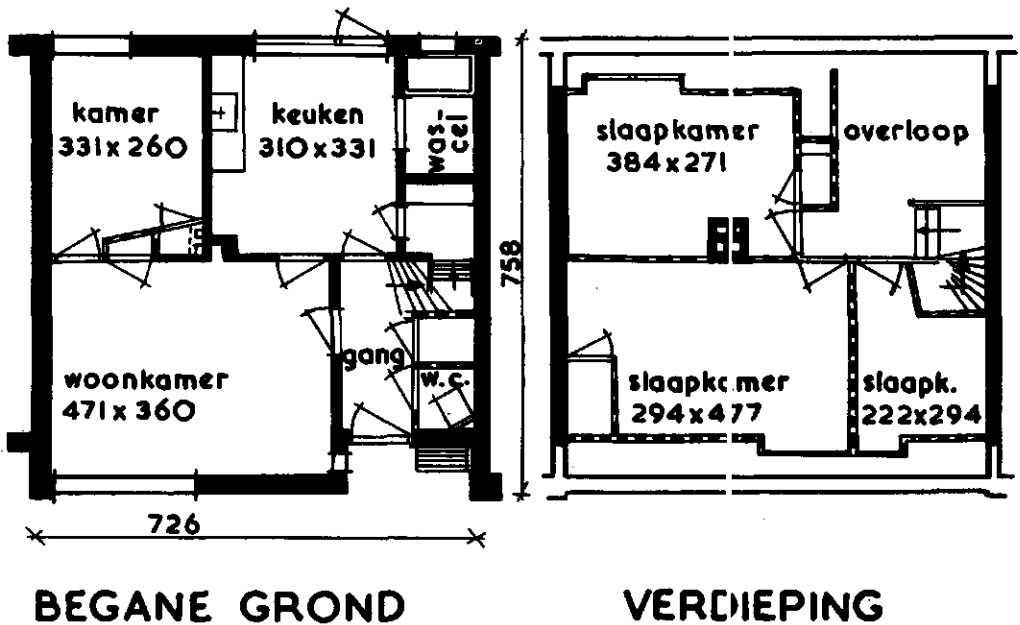
45. Godsdienst?
 46. Opleiding?
 47. Beroep; bedrijfsgrootte?
 48. welke kranten en periodieken worden in het gezin gelezen?

Bijlage II

Enkele woningtypen in Ens en de voornaamste bezwaren die de betreffende respondenten er tegen hadden.

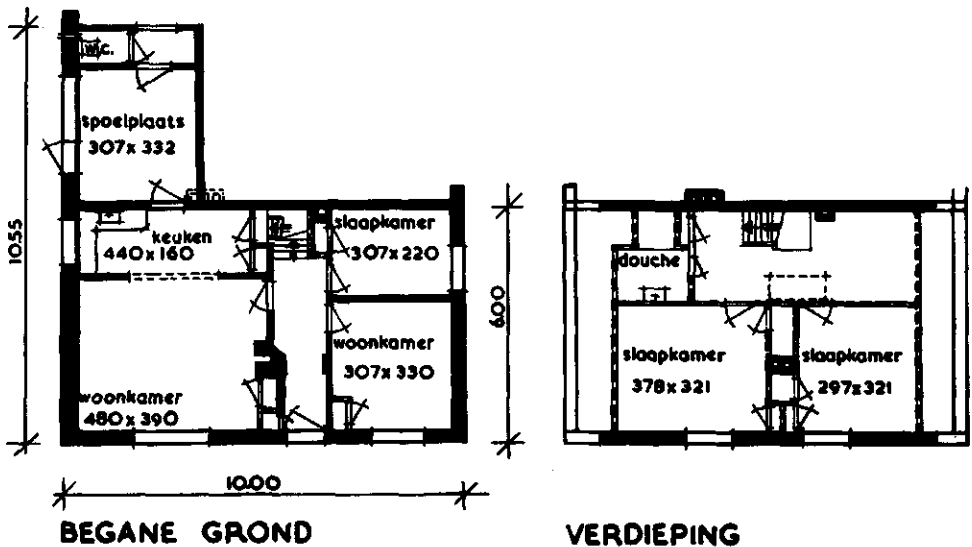

Afbeelding I. Landarbeiderswoning type B. Beneden 1 grote woonkamer van ruim 20 m², een keuken van ruim 6 m² en een bijkeuken, waarin aangebracht W.C., open lavet en opgang naar bovenverdieping. Boven 4 slaapkamers. Daarboven vliering zonder dakraam. 16 landarbeiders-respondenten woonden in dit type, bouwjaar 1950. Zeer algemeen vinden zij de keuken te klein, de kamer te groot. Ook de vorm van de grote kamer voldoet niet. Velen hebben een gordijn aangebracht om het achter het halletje uitspringende gedeelte van de kamer af te schermen tegen de tocht. Sommigen zouden ook een deur wensen tussen het halletje en de keuken, die nu in open verbinding met de voordeur staat. Enkeligen hebben bezwaren tegen de plaats waar de trap begint. Andere bezwaren richten zich tegen het open lavet, sommigen wensen de wasgelegenheid boven, bijv. in de kast aan het eind van de overloop. Vrij algemeen wordt de wens geuit naar een dakraam op de vliering, zodat deze als droogruimte benut kan worden.

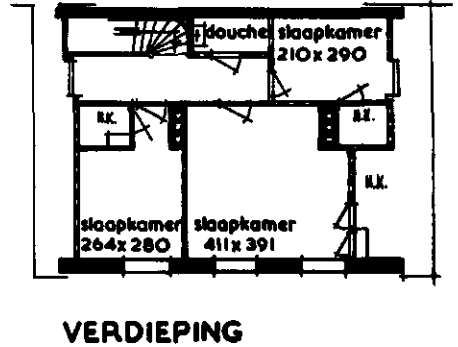
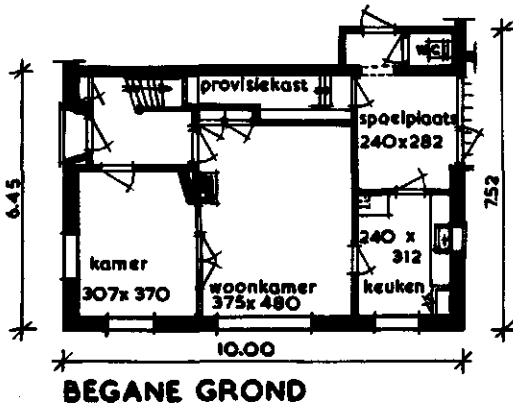

Afbeelding II. Landarbeiderswoning type C. Beneden keuken met aangrenzend een wascel een woonkamer en een kleine kamer. Boven drie slaapkamers, daarboven een vloering met dakraam. 23 respondenten woonden in dit type, bouwjaar 1951. De bewoners van dit type zijn veel tevredener met hun woning dan de bewoners van type B. De oorzaak zal voor een belangrijk deel zijn gelegen in de grootte van de keuken die bij type C 4 m² groter is en daardoor meer tegemoetkomt aan de woonwensen van de landarbeiders in het algemeen. Weliswaar is de huiskamer kleiner (17 m²), maar hierover klaagt niemand. Er wordt slechts een enkele opmerking gemaakt over de plaats van de schoorsteen of een deur die overbodig is. De kleine kamer achter de woonkamer wordt als slaapkamer gebruikt, zodat men toch evenveel slaapkamers heeft als in type B.

De voornaamste bezwaren tegen type C betreffen het ontbreken van een deur als afscheiding tussen keuken en wascel, en van een portaaltje vóór de keukendeur naar de tuin, omdat men nu in het koude jaargetijde veel last heeft van de tochten en vaak de krompen binnen heeft staan. Terwijl men in beide types geen afgesloten douche-cel heeft, wordt hier tegen vooral bezwaar gemaakt door de bewoners van type C die de wasgelegenheden in de keukens hebben.

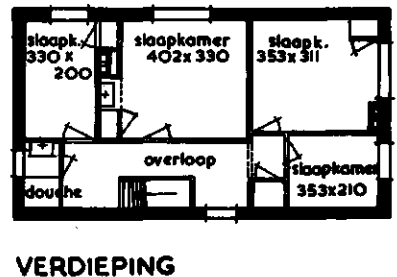
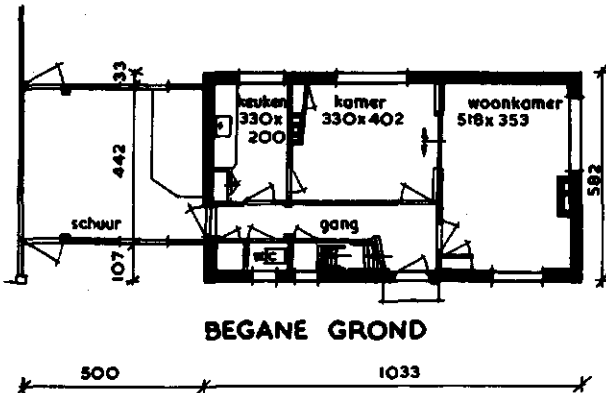
Afbeelding III. Ingebouwde woning bij boerderijtype Ci, bouwjaar 1950. Beneden keuken met open verbinding naar woonkamer. Aan de andere zijde van de gang nog een woonkamer en een slaapkamer. Boven twee slaapkamers en een doucheceel. Vliering zonder dakraampje. Achter de keuken een spoelplaats. 12 respondenten bewoonden dit type. 8 er van staan op bedrijven van 12 hectare. De meeste respondenten bleken de open verbinding tussen keuken en woonkamer zo onbevredigend te hebben gevonden dat zij er reeds een deur hadden laten aanbrengen. Tegenstrijdig daarentegen zijn de opvattingen over de woonkamers: sommigen vinden één voldoende, anderen daarentegen zouden van de kleine woonkamer + slaapkamer één suite willen maken. Het aantal slaapkamers echter vinden de meesten onvoldoende en volgens sommigen is de overloop te groot.

Afbeelding IV. Ingebouwde woning bij boerderijtype Hi, bouwjaar 1952, Beneden een keuken met aangrenzend een spoelplaats en twee kamers, boven 3 slaapkamers en een douche. Vliering zonder dakraam.

13 respondenten bewoonden dit type. De gemiddelde grootte van de bedrijven waarop dit type voorkomt is 18 ha.

De voornaamste klacht richt zich tegen het te geringe aantal slaapkamers, hetgeen gedeeltelijk het gevolg is van het feit dat onder deze bedrijven nogal wat gemengde bedrijven voorkomen met een inwonende knecht (5 x). Enkel vinden de keuken te klein.

Afbeelding V. Aangebouwde woning bij boerderijtype M, bouwjaar 1951. Beneden een keuken en twee kamers, terwijl de woning door een spoelplaats met de schuur is verbonden. Boven 4 slaapkamers en een douche. Vliering met dakraam. 20 respondenten op bedrijven van ongeveer 24 ha bewoonden dit type. In tegenstelling tot type Hi, Afb. IV ligt hier naast de keuken de kleine kamer. Vooral hiertegen richten zich de bezwaren: men zou liever de grote kamer naast de keuken hebben (15 x), terwijl volgens sommigen ook de keuken nog wel wat groter had mogen zijn. Enkele respondenten wilden een stookgelegenheid in de spoelplaats. Een enkele maal werd de wens geuit naar een slaapkamer op de benedenverdieping voor het geval van ziekte.